

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 12
DECEMBER

2002

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
155 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Wunds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Hvad jorden gemmer – om udgravninger på Rømø 307

Haderslev Museum foretog i sommeren 2001 udgravning på Rømø for at skaffe mere viden om den tidligste bebyggelse på øen. Bert Kelm, Hamborg/Rømø, redegør for den historiske baggrund for udgravningerne.

Arkæologiske udgravninger langs den sønderjyske vestkyst..... 311

I sommeren 2001 blev der foretaget en undersøgelse af bebyggelser og værfter på Rømø og i marsken. Arkæolog ved Haderslev Museum, Tenna R. Kristensen, fortæller om undersøgelserne og resultaterne.

Tabet af guldhornene fra Gallehus. En katastrofe af de store 319

I år er det 200 år siden, at guldhornene fra Gallehus blev stjålet og omsmeltet. Museumsinspektør Stine Wiell, Haderslev Museum, fortæller historien om tyveriet og guldhornenes symbolske betydning.

En anderledes jul 324

Vi har alle en forventning om, hvordan en god jul skal forløbe. Men nogle gange lever virkeligheden ikke op til idealerne. Tangkünstler Hildegard Møllerup har samlet en række juleerindringer fra hele landet. Af disse har redaktionen valgt tre erindringer, hvor julen ved skæbnens ugunst fik et andet forløb end det normale.

Bognyt..... 331

Det sker – på de sønderjyske museer 334

Bagsiden om forsiden 336

Kun de færreste badegæster på Rømøs vestkyst er klar over, at de er vidne til en spændende geologisk udvikling af øen. Museumsinspektør Lennart S. Madsen fortæller den unge ø's geologiske historie.

Forsidebillede:

Kort over Rømø 1649. Udsnit af Johannes Meiers kort i Caspar Danckwerths »Neue Landesbeschreibung« fra 1652. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Hvad jorden gemmer

– om udgravninger på Rømø

Af BERT KELM

Haderslev Museum foretog i sommeren 2001 nogle udgravninger på bl.a. Rømø. Formålet var først og fremmest at få mere viden om bopladserne i middelalderen. Bert Kelm, Hamborg/Rømø, redegør for den historiske baggrund. Se også Tenna Kristensens artikel side 311.

Tiden før Reformationen, indtil 1500-tallets første årtier, ligger for den forholdsvis unge ø Rømø for det meste i mørke. Der findes kun enkelte dokumenter om Rømø fra denne periode. Derfor består beskrivelser af Rømø i middelalderen mere eller mindre af hypoteser og teorier. Om der var nogen som helst beboelse på øen før sidst i det første årtusind e.Kr., vides ikke og må betvivles.

Hvor de skriftlige kilder svigter, kommer arkæologien ind i billedet. Enkelte, tilfældige jordfund har allerede givet mere viden om livet i ældre tid. De fleste fund er dog fra øens storhedsperioder i 1600- og 1700-tallet. Det kan dreje sig om en hvalrostand under et blomsterbed eller et keramikkrus fra en gammel affaldshøj. Et særligt fund var tre guldmonter fra begyndelsen af 1400-tallet, som vidner om nogen rigdom på Rømø i middelalderen.

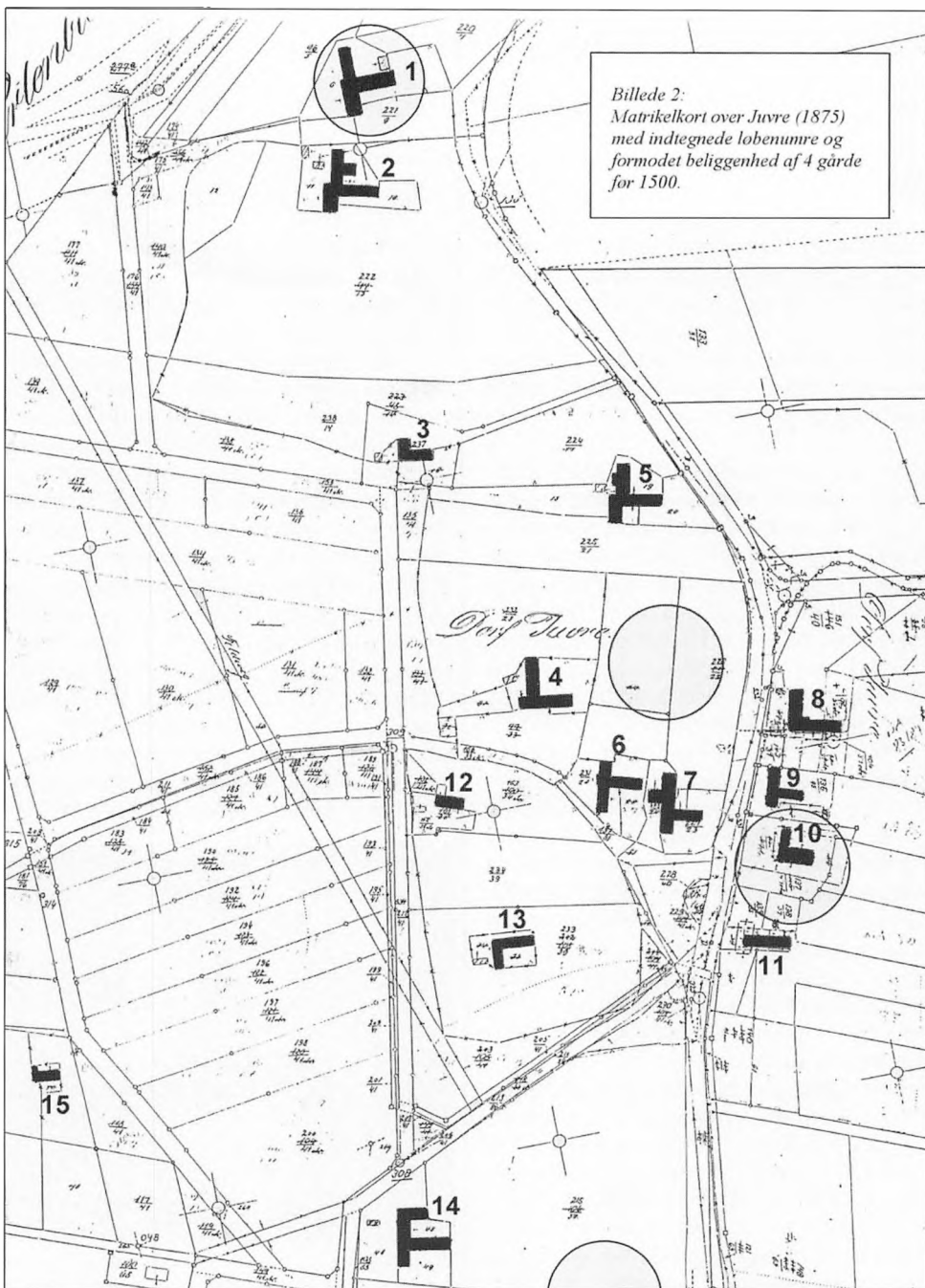
Mønterne på billedet blev fundet i 1982 på Rømø kirkegård i 1½ meters dybde, ikke langt fra selve kirken. De lå i hånden på en begravet person, dvs. som gravgave til den døde. Den største mønt er en engelsk nobel fra midten af 1300-tallet. Den er reduceret 11,4 % i forhold til den oprindelige vægt, der var 7,78 g. Man skar gerne kanterne af for at sikre

sig lidt af guldets. De to andre mønter er af flamsk oprindelse, fra begyndelsen af 1400-tallet, hvilket daterer, hvornår den døde levede.

I dagliglivet var der dog kun småmønter i omløb. Guldmønterne havde så stor værdi, at de kun blev brugt til store forretninger, f.eks. skibskøb, eller samlet af velhavende, der kunne spare penge op. De tre mønter, iøvrigt det største gravfund af den slags i Danmark, repræsenterede i 1400-tallet værdien af ca. 7 tdr. smør (over 1500 pund) eller omtrent værdien af 130 par sko. Det svarede også til værdien af 100 lam eller hen ved 20 årslønninger for en ansat på en af datidens storgårde. I dag er guldværdien af de tre mønter dog »kun« ca. 1.300 kroner. Det må have været en rig mand eller kvinde, der blev begravet på Rømø kirkegård. Det har været en person med betydelige

3 guldmønter fra 1300 og 1400-tallet, fundet på Rømø kirkegård. Foto: Lennart Larsen. Nationalmuseet.

Plan over Juvre i 1875.

indtægter fra en eller anden virksomhed, skibsfart, handel eller et stort landbrug. Og den person boede næppe i en hytte. Der må allerede i middelalderen have været større bygninger på øen.

I et middelalderdokument nævnes to større gårde på Rømø. Det er jordebogen, »Ribe Oldemoder«, der blev påbegyndt i 1291 som en fortegnelse over Ribe Domkapitels ejendomme, bl. a. på Rømø. Det drejer sig altså om kirkens ejendomme. Den ene gård – »curia ori« - lå i Juvre og udgjorde halvdelen af Juvres jorder. Gården leverede årligt 16 tdr. smør og 120 »gode« oste til herskabet i Ribe. Det var afkastet af mindst 30 køer, hvilket var mange i hine tider. Den anden gård – »hyelm« - lå formentlig i Tagholm og omfattede alle Tagholm-, Kromose- og Kirkebyjorder. Senere var de sandsynligvis en del af Ribebispens hovedgård »Brinck« i Ballum. Af et regnskab fra 1388 fremgår det, at »Brinck« fik større leverancer fra Rømø. Foruden kirkens storgårde fandtes der sandsynligvis også større gårde, som lå under den verdslige øvrighed, f.eks. den anden halvdel af Juvres jorder.

Da Haderslev Museum fik mulighed for at lave nogle prøveudgravninger på Rømø, opstod idéen om at søge efter de steder, hvor disse storgårde kunne have ligget. Dengang byggede man huse i lavtliggende områder, gerne på kunstige forhøjninger, såkaldte »værfter«, for at sikre sig mod stormfloder. Hvor i Juvre henholdsvis Tagholm findes sådanne forhøjninger, hvor der under jordoverfladen var mulighed for at finde spor efter en middelalderbebyggelse?

Kirkens storgård i Juvre blev delt i 1500-tallet, som det fremgår af kapitlets næste bevarede jordebog, fra omkring 1530. Gårdene var nu fæstet ud til to bønder, Peder Gregersen og Michel Jessen. Sidstnævntes gård blev i 1600-tallets første årtier delt i fire mindre ejendomme,

der fik avlsbygninger øst for landevejen, fra »Hvalgården« og sydpå, gårdene 8-11 på kortet side 308. Den højestliggende gård, hvor der i dag står et parcelhus, var formentlig udgangspunktet for denne deling (nr. 10). Peder Gregersens gård blev mellem 1650 og 1680 delt i tre ejendomme, der ligger vest for landevejen omkring en forhøjning i landskabet (billede 2, nr. 5-7). Det er derfor nærliggende at formode, at den ældre gård, som forsvandt i 1600-tallet, måske var den middelalderlige storgård. Stedet blev derfor udpeget til en prøveudgravning.

Før reformationstiden var der også to »slesvigske« gårde i Juvre, ejendomme der hørte under Hertugdømmets øvrighed. Disse gårde blev i løbet af 1500- og 1600-tallet ligeledes delt i mindre ejendomme, som svarer til nutidens. Når man ser på landskabet, så er der to påfaldende forhøjninger. På den ene ligger Juvres nordligste, ældre gård (nr. 1). Den anden er ikke bebygget, men kaldes den dag i dag for »æ bygsted« beliggende øst for nr. 14 og 16. Efter jordebøgerne og fæsteprotokollerne at dømme forsvandt den sydlige af Juvres to slesvigske gårde efter den nævnte deling i løbet af 1600-tallet. Formodningen var, at denne gård lå på »æ bygsted«. På den baggrund blev der her foretaget en udgravning.

Ligesom Juvre-gårdene blev Brinck's ejendom på Rømø delt, da hovedgården blev ophævet efter Reformationen. Resten af den store Rømøgård kaldes i et arveforlig fra 1649 for »Tagholmhusz«, hvilket tyder på, at der er tale om en forholdsvis stor bebyggelse. På Johannes Meiers kort fra 1643 og 1652 er gården, »ein Meierhoff«, tydeligt fremhævet. I en Tagholmeng lå i mange år store syldsten, der i ældre tid blev brugt som fundamenter. Man må derfor antage, at gården kan have ligget der. Se kortet på side 310.

I Juvre blev der ved sommerens udgravninger begge steder fundet spor af

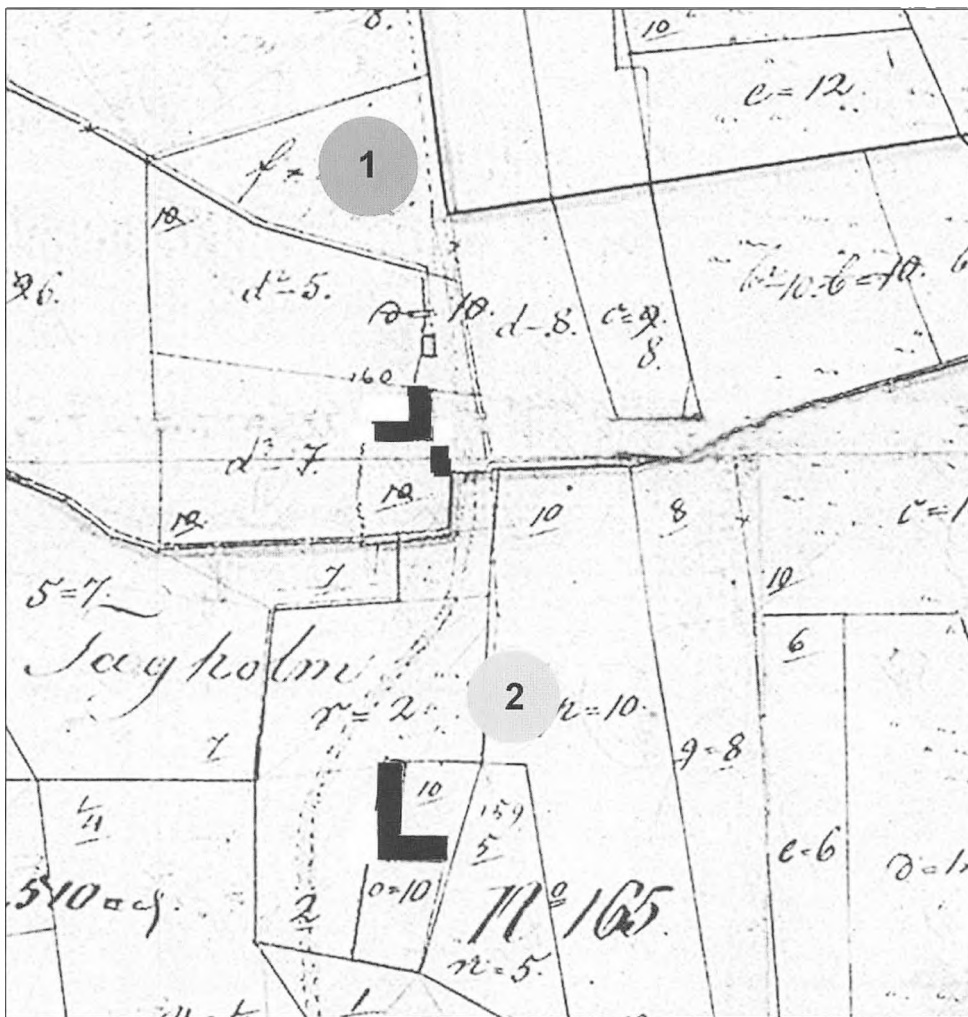
en middelalderbebyggelse på mindre, høje sandpletter, som henimod 1500-tallet blev en lille smule forhøjet. Det er måske sket efter 1300-tallets store stormfloder, hvor der alene i 1362 ved vestkysten omkom titusinder af mennesker. I Tagholm viste udgravningen ikke spor efter bebyggelse. Derfor må der udvikles nye hypoteser angående beliggenheden af »Tagholmhusz«. Måske har den

ikke ligget så langt fra den nuværende Tagholmgaard, der ligger forholdsvis højt.

Forhåbentlig kan nærmere undersøgelser i Juvre en dag fortælle mere om såvel middelalderbebyggelsens struktur og omfang som om beboernes levemåde.

Litteratur

Jørgen Steen Jensen: »O rigdom og guld«
SKALK 1982, nr. 5, side 18-20.

Plan over Tagholm med fejlagtig formodet beliggenhed af »Tagholmhusz« (1) og stedet, hvor gårdbygningen lå mellem 1650 og 1789 (2). Nutidens bygninger er sort markerede.

Arkæologiske udgravninger langs den sønderjyske Vestkyst

Af TENNA R. KRISTENSEN

I sommeren 2001 blev der foretaget en undersøgelse af bebyggelser og værfter på Rømø og i marsken. Arkæolog ved Haderslev Museum, Tenna R. Kristensen, fortæller her om undersøgelseerne og resultaterne.

Indledning

Fra mange sider har der længe eksisteret et stærkt ønske om at sætte fokus på bebyggelsesmønstrets og kulturlandskabets udvikling i vadehavsområderne langs den sønderjyske vestkyst. En bevilling fra Skov- og Naturstyrelsen under det overordnede WADCULT projekt gjorde det økonomisk muligt for Haderslev Museum at iværksætte en to måneder lang gravekampagne i området med dette overordnede mål for øje.

En helt central plads for bebyggelsen langs vestkysten indtager de karakteristiske værftsbebyggelser. Det vil sige kunstigt skabte forhøjninger, som opføres i marsken for at hæve en eller flere gårde, måske en hel landsby, op over stormflodsniveau. De findes både i den hollandske, tyske og danske marsk. I den hollandske marsk er de ældste værfter anlagt i århundrederne før Kristi fødsel. I den del af den tyske marsk, som ligger syd for Eiderstedt, opføres de ældste værfter i århundrederne efter Kristi fødsel. I området nord for Eiderstedt og frem til den dansk-tyske grænse opstår værftsbebyggelsen først i den ældre del af middelalderen. Indtil da har man kunnet bo på den flade marsk eller små naturlige forhøjninger.

Datering af de danske værfter

Dateringen af værfterne i Danmark bygger på langt mere usikkert grundlag end syd for grænsen, hvor udforskningen af værfterne har været mere omfattende og intensiv, end tilfældet hidtil har været i Danmark. I den danske del af marsken er der registreret ca. 50 værfter, som alle ligger i Tønder- og Ballummarsken, men der har kun været foretaget undersøgel-

Søgegrøft gennem den nordligste lokalitet i Juvre. I forgrunden ses spor efter ildsted og tørvevægge. Foto: Haderslev Museum.

»Æ Bygsted«. I profilen ses sribede aftegninger, som er rester efter tørvevægge. Foto: Haderslev Museum.

ser i seks af dem. Resultaterne af disse undersøgelser kunne tyde på, at de danske værfter er yngre end de tyske og hollandske. Det var derfor håbet fra museets side, at man gennem supplerende udgravninger i flere af de danske værfter kunne afvise eller bekræfte denne antagelse og samtidig få et nærmere indblik i, hvordan værfterne er opbygget. Haderslev Museum ønskede også at foretage arkæologiske undersøgelser på Rømø for at undersøge, om der på denne ø eksisterede værfter i middelalderen.

Det var også interessant at foretage undersøgelser i Rudbøl for at konstatere, om Rudbøl er et stort, kunstigt anlagt landsbyværft, eller den er bygget på en naturlig sandbanke. Omkring Rudbøl spøger også Anflod Kirke. Denne kirke optræder i de skriftlige kilder fra 1233. I 1436 stod kirken alene tilbage efter stormfloden »de grote Mandrenke«, hvor det

oplyses, at sognet forsvandt. Den nøjagtige placering af denne kirke kendes ikke, kun en masse bud på, hvor den kan have ligget.

Endelig var det planen at foretage et snit i et af de såkaldte sommerdiger for at undersøge, hvordan det er opbygget, og hvor gammelt det er. Da udgravningskampagnen var slut, var der foretaget undersøgelser på ti lokaliteter.

Udgravningerne på Rømø

Den første lokalitet, der blev genstand for udgravninger, ligger i landsbyen Juvre på Rømø. I en artikel af Bert Kelm andet steds i dette skrift er Juvre og Rømøs historie nærmere beskrevet. Der er aldrig fundet fysiske spor efter nogen middelaldergård på Rømø, men Bert Kelm har udpeget nogle lokaliteter som mulig placering for sådanne gårde, og det var disse områder, som blev udvalgt til de arkæo-

logiske undersøgelser. I den nordlige del af landsbyen Juvre ligger en ubebygget forhøjning, som blev valgt til de første undersøgelser.

På den nordligste lokalitet blev der trukket to øst-vest orienterede søgegrøfter hen over marken. Det blev hurtigt konstateret, at der rent faktisk har ligget bygninger her i middelalderen. På en lille naturlig sandbanke er den første gård etableret engang i 12-1300-tallet. Der blev fundet rester efter tørvevægge, ildsted og stolpehuller samt muligvis en brønd eller kælder, hvori der også blev fundet potteskår fra højmiddelalderen. Efter middelalderen forhøjes terrænet 20-30 cm med et lag af tørv, hvorpå der også er blevet rejst en gård. Der blev dog ikke fundet fundamenter, gulve eller andre bygningsrester efter denne gård, kun lidt spredte teglstensbrokker og potteskår fra 15-1600-tallet.

Samme fundbillede gør sig gældende lidt syd for landsbyen Juvre. Her ses i

det ellers flade terræn en meget karakteristisk bakke, »Æ bygsted«. På denne bakke blev der udlagt en øst-vest og en nord-syd orienteret søgegrøft. På denne lokalitet blev der også fundet sporadiske rester efter bygninger fra middelalderen i form af spredte stolpehuller og tørvevægge. Disse bygninger er også blevet opført på en lille naturlig sandpold, og først i 14-1500-tallet er banken blevet forhøjet med et eller flere lag tørv.

Fra det nordlige Rømø flyttede udgravningsholdet til den sydlige del af øen. Her findes et stort ubebygget område, der kendes under navnet Tagholm. Stednavnet kan spores tilbage til middelalderen. Området ligger ganske tæt på kysten og er kendetegnet ved klitdannelser. På terrænet ligger flere store kampesten, hvilket er et sjældent syn på Rømø. Disse kunne tænkes at stamme fra en bygning. Men udgravningsholdet var ikke heldigt denne gang. Der blev ikke fundet spor efter bygninger under prøvegravningen

Snit gennem sommerdiget ved Misthusum. Foto: Haderslev Museum.

Forballum. Stolper, brønd og rester efter brændte tømmerbælter fra middelalderen. Foto: Haderslev Museum.

af området, hverken fra middelalderen eller nyere tid. Der skal måske søges noget sydligere en anden gang.

Fund af jernalderkeramik på Rømø

I løbet af sommeren er der på Haderslev Museum indkommet potteskår, som opmærksomme turister har opsamlet på den sydlige østkyst ud for Rømø Sommerland, ikke langt fra det fredede middelalderlige voldsted Borrebjerg. Det bemærkelsesværdige ved denne keramik er alderen, idet skårene stammer fra jernalderen. Skårene ligger på stranden blandt muslingeskaller, ølkapser og andet gods, der skyller i land med tidevandet. Der er intet, der tyder på, at skårene stammer fra de bagved liggende engarealer. I den stærkt eroderede skrænt

langs kysten var der ingen spor efter gruber med keramik eller andre bopladsspor. Keramikken synes at skylle ind med tidevandet. Det har dog ikke ligget og vasket længe i vandet, da skårene ikke er spor vandrullede. Det er stadig lidt af et uløst mysterium, hvor denne jernalderkeramik præcis stammer fra - måske er det en opgave, som i fremtiden kan løses af marinarkæologerne.

Udgravning i sommerdiget ved Misthusum

Fra Rømø tog graveholdet ind til fastlandet. Vest for Skærbæk ligger Misthusum, som i 1600-tallet bestod af elleve gårde, anlagt på otte eller ni værfter. I 1634 blev hele bebyggelsen ødelagt under en stor stormflod, men blev siden genopbygget. Alligevel opgav de sidste beboere deres gårde og flyttede fra Misthusum i 1814. I dag ligger der kun et lille fredet markmandshus på det nordligste værft. Nationalmuseet gravede i et af værfterne tilbage i 1932-33. Det var dog ikke værfterne, som i år 2001 var målet for udgravningsholdet, men derimod et sommerdige, som tydeligt ses i terrænet nord for Misthusum. Sommerdiget menes at være bygget i 1400-tallet for at beskytte mod dagligt højvande, så det blev muligt at udnytte marsken om sommeren til græsning for kreaturerne. For at undersøge diget nærmere blev der lagt et enkelt snit vinkelret på diget. I snittet kunne det i profilen konstateres, at der på indersiden af diget ved den oprindelige digefod er gravet en ca. en meter dyb grøft ned i den oprindelige marskoverflade. Den opkastede klæg er blevet brugt som digefyld. Diget er opført i én arbejdsgang og synes ikke at være væsentligt forhøjet siden. I stedet ser diget ud til at være gjort bredere, idet grøften på et tidspunkt blev fyldt, og der blev opkastet klægfyldt jord oven på grøften. Hvornår dette er sket vides ikke, idet der ikke blev fundet genstande eller andet

daterende materiale overhovedet. Det lykkedes derfor ikke at komme en mere præcis datering af diget nærmere.

Udgravningen i Forballum

Fra Misthusum flyttede graveholdet lidt mod sydøst ind til Forballum, hvor der ligger en del ubebyggede værfter. I et af dem blev der i 1954 foretaget udgravninger af geolog, professor Kingo Jakobsen. Her på Broder Johansens jord ligger et ganske stort værft, måske et dobbeltværft. Her blev der åbnet flere søgegrøfter, hvori der blev påtruffet forskellige bygningsspor og brønde, som viser, at området har været beboet i middelalderen og frem til midten af det 19. århundrede.

Undersøgelsen viste også, at selve værftopbygningen først er sket efter middelalderen, mens det i middelalderen har været muligt at bo direkte på det daværende terræn, muligvis på en lille naturlig sandknold. Der blev bl.a. fundet forskellige bygningsspor fra middelal-

ren i form af stolpehuller, pæle og gulve, samt to brønde, opbygget af udskårne klægblokke. Pælene er for nylig blevet dendrodateret til omkring 1200.

Igennem middelalderen akkumuleres kulturlagene på stedet, som det også kendes fra f.eks. de middelalderlige kulturlag i byerne, og på den måde hæves terrænet. Først efter middelalderen forhøjes værftet med et ca. en halv meter tykt lag af klæg, som er lagt ud over hele banken. Måske sker denne forhøjelse efter en af de store stormfloder, som kendes fra de skriftlige kilder. Stormfloden i 1634 kunne være årsagen. Der blev også fundet velbevarede rester af den sidste gård, som nedbrændte i midten af 1800-tallet.

Undersøgelserne i Rudbøl- og Gl. Frederikskog

Fra Forballum drog holdet videre sydpå til Rudbøl- og Gl. Frederiks Kog. Her ligger flere forladte værfter som små øer i det ellers helt flade, fantastiske landskab. I dag forekommer landskabet, i hvert fald

Rudbøl kog. Seifferts værft. Foto: Haderslev Museum.

Gl. Frederiks Kog. Inspektor Værftet. Foto: Haderslev Museum.

for byboere, ved første øjekast barsk og øde. Det mærkede udgravningsholdet, som måtte hente vintertøjet frem, selvom det kun var september. Men klimaet og de barske forhold har ikke afholdt folk fra at bosætte sig herude. Først i 1800-tallet opgav folk gårdene og flyttede væk.

Der blev undersøgt to værfter i denne del af marsken, Seifferts værft og Inspektor Værftet. I begge værfter blev der, ligesom ved de foregående undersøgelser, lagt et snit i kanten af værfterne for at undersøge værftskonstruktionen og udlagt søgegrøfter hen over toppen af bankerne for at lede efter bebyggelse.

Fælles for begge værfter er, at de er opført i 16- eller 1700-årene i én arbejds-gang. Massive mængder af klæg er opkastet til én stor bank, hvorpå gårdene er opført. Der er ikke levnet mange spor efter de nu nedrevne bygninger. Kun spredte murstensbrokker og enkelte potteskår fra nyere tid. Det vides ellers fra brandtaksationer og skriftlige efterretninger hvilke bygninger, der skal have stået på værfterne. På Inspektor værftet blev der fundet en teglstenssat brønd som noget nær det eneste anlæg. Ved Seifferts værft blev der, på opfordring af

kogsinspektør Thomas G. Nielsen, åbnet et større felt nede i den flade marsk et stykke fra selve værftet. Her blev der til gengæld fundet spor efter en mindre bygning i form af syldsten og teglstensgulve - måske rester efter et lille bagehus. Dette fund bringer stof til eftertanke. Hvis det bliver muligt at foretage større undersøgelser i værfterne, må man ikke glemme at afsøge området rundt om værfterne. Her kan der også ligge bygninger.

Undersøgelsen af Rosenhof Værftet

Fra at have gravet i kogene flyttedes udgravningen atter ind bag Hertug Hans dige fra 1556 til et stort værft nord for Rudbøl. Værftet, som ikke havde noget overleveret navn, blev døbt Rosenhof efter en af de sidste gårde på stedet. Værftet er meget stort, og det vides fra de skriftlige kilder, at der i hvert fald i nyere tid har ligget flere gårde. Gårdtomten fra den sidste gård på stedet er stadig synlig. På værftets vestlige del er der et ret stort vandhul. Måske er det en såkaldt fedding til opsamling af regnvand. Det blev derfor den østlige side, der blev udvalgt til undersøgelsesområde. Her blev gravet en ca. 39 m lang øst-vest orienteret søgegrøft. På grund af det regnfulde vejr blev jorden imidlertid hurtigt løs og skred sammen. Der kom derfor ikke helt så gode og overbevisende resultater ud af udgravningerne i Rosenhof Værftet som de andre steder. Men det kunne dog i søgegrøften konstateres, at værftet består af mindst tre byggefaser. Oven på den oprindelige overflade findes massive komøgslag. Affaldslagene stammer formentlig fra en gård, hvis hovedbygning skal søges længere inde mod værftets centrum, men på grund af den våde, sammenstyrtede jord var det ikke muligt at etablere et felt i kernen af værftet. Kulturlagene akkumuleres på stedet op igennem tiden, og terrænet stiger derved. Ned gennem disse kulturlag er der blevet

gravet mindst to tørvebyggede brønde, som må stamme fra en senere byggefase. Engang i 1600-tallet blev der udlagt ca. en halv meter sand over hele banken. På dette lag blev der opført endnu en gård. Fra den sidste gård på stedet, som blev nedrevet i slutningen af 1800-tallet eller begyndelsen af 1900-tallet, fandtes murrester / fundamenter og muligvis stolper. Der blev ikke fundet potteskår eller andet daterende materiale fra de ældste byggefasen på stedet. De ældre kulturlags udseende og konsistens indikerer dog, at de er udlagt i middelalderen. Alt tyder derfor på, at Rosenhofværftet er anlagt samtidig med og opført på samme måde, som det var tilfældet i Forballum og på Rømø.

På jagt efter Anflod kirke

Fra Rosenhof fortsatte udgravningen ind til selve landsbyen Rudbøl. Det var ikke nemt at finde et velegnet sted til en udgravning, da husene i landsbyen ligger tæt. Men i den nordlige del af byen findes et velegnet sted, som tilhører Rudbøl Kro. Heldigvis gik Kroens ejer Paul Vendiche uden tøven med til at lade os grave i sin frugthave. Området er et af de højeste punkter i Rudbøl, så det var nærliggende, at det også ville være et godt sted at søge efter en eventuel landsbykirke - Anflod Kirke. På gamle fotografier kan det ses, at området har udgjort en slags baghave til den nu nedrevne Rudbøl Gård. Der var derfor håb om, at området ville være relativt uforstyrret. Der blev ikke fundet nogen kirke. Lad det være sagt med det samme og én gang for alle. Men det blev med sikkerhed påvist, at landsbyen er placeret på et kunstigt opbygget værft. Værftet er opført i højmiddelalderen, dateret på baggrund af den fundne keramik. Der har oprindeligt været en mindre, naturlig forhøjning, hvor et næsten en meter tykt opfyldslag med et stort indhold af klæg er blevet udlagt. Dette fyldlag inde-

holdt også potteskår og andre genstande, som daterer laget til middelalderen. Oven på dette lag blev der fundet syldsten fra en bygning, også dateret til middelalderen. Derudover blev der fundet to yngre teglstensatte brønde. Den bevidste opbygning af landsbyværftet ser altså ud til allerede at være sket i middelalderen og ikke først i renæssancen, som det kunne konstateres de øvrige steder.

Som nævnt fandt vi også i Rudbøl brønde. Det kan undre, at på halvdel af de ti lokaliteter, der blev undersøgt, blev der fundet brønde. Især når man påtænker, at ingen af felterne var særligt store set i forhold til værfternes størrelse. Brøndene gav altid anledning til kommentarer fra de omkringboende, som besøgte udgravningerne. Det er velkendt på de egne, at grundvandet er mere eller mindre udrikkeligt. Før i tiden lavede man små fordybninger i værftets overflade, de såkaldte »feddinger«, til opsamling af regnvand. Det kan være for at spare på det sparsomme drikkevand, at man alligevel byggede brønde. Brøndvandet kunne man så bruge til andre formål. De otte brønde er opført i klægblokke, i teglsten, i græstørv og muligvis en enkelt i træ. Nedgravningerne til dem er rektangulære, og selve brøndene er cylindriske ringbrønde.

Rosenhofværftet. Foto: Haderslev Museum.

Rudbøl. Syldsten fra en bygning fra middelalderen. Foto: Haderslev Museum.

Foreløbige resultater

Som resultaterne foreligger fra udgravningskampagnen i år 2001 kombineret med de foregående års undersøgelser, ser det på nuværende tidspunkt ud til, at følgende billede danner sig med hensyn til væftsbebyggelsen i den danske del af marsken.

De værfter, som ligger øst for Hertug Hans diget fra 1556, er startet med en gård, anlagt på den flade marsk eller en svag naturlig sandpold engang i 12- eller 1300-tallet. Gårdene blev liggende på de samme steder op gennem middelalderen. Derfor vokser kulturlagene, og terrænet stiger på samme måde, som man kender det fra kulturlagene i de middelalderlige bykerner. Efterhånden dannes forhøjninger, som de efterfølgende gårde anlægges på. Først engang i 1600-tallet skete der en massiv og helt bevidst tilførsel af ca. en halv meter klægmateriale med det ene formål at forhøje bankerne betragteligt. Denne situation gælder også for værfterne på Rømø, selvom den eftermiddelalderlige forhøjelse af værftet er knap så høj som for fastlandsværfternes vedkommende.

Med værfterne vest for Hertug Hans diget forholder det sig anderledes. De kan ikke på nogen måde føres længere

tilbage end til slutningen af 16- eller til 1700-tallet. De er opført i én arbejdsgang og skal ses i forbindelse med digebyggeriet i 1692, hvor både Gl. Frederiks Kog og Rudbøl Kog blev inddæmnet. Fælles for værfterne i dette område er også, at der kun er meget svage rester efter de bygninger, som engang har ligget her.

Rudbøl, det eneste landsbyværft som blev undersøgt, ser ud til at være opført som et regulært værft allerede i middelalderen. Til gengæld mangler den forhøjelse af værftet fra 1600-tallet, som kunne observeres på Rømø og øst for Hertug Hans diget.

Dermed synes det påvist, at værfterne nord for Eiderstedt er betragteligt yngre end syd for. Forklaringen skal søges i de ændringer, som er sket i Vadehavet, og som har bevirket, at stormflodstruslen er blevet værre og værre med tiden og langsomt er rykket nordpå.

Til slut skal der gøres opmærksom på, hvilke helt enestående muligheder der er for at udgrave regulære gårdanlæg fra middelalderen i marsken. Bevaringsforholdene er usædvanligt fine, sammenlignet med forholdene i det øvrige Danmark. Det giver mulighed for ikke kun at få klarhed over bygningskonstruktioner, men også indblik i dagliglivet.

Litteratur:

- »Danmarks Kirker. Sønderjylland. Tønder Amt«. København 1957.
- Ethelberg, P.: »Natur og arkæologi langs vadehav og marsk« i: Sønderjysk Månedsskrift 1997, s. 3-6.
- Kelm, B.: »Rømø et vesterhavspræget samfund« Bd. 1, Aabenraa 1999.
- Madsen, L. S.: »Undersøgelser af værfter i den danske marsk« i: Sønderjysk Månedsskrift 1997, s. 7-12.
- Nordmann, V.: »Arkæologisk-geologiske undersøgelser ved Misthusum i Skærbæk sogn« i: Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1935.

Tabet af guldhornene fra Gallehus

En katastrofe af de store

Af STINE WIELL

I år er det 200 år siden, Guldhornene fra Gallehus blev stjålet og omsmeltet. Museumsinspektør Stine Wiell, Haderslev Museum, fortæller historien om tyveriet og guldhornenes symbolske betydning.

Mindernes magt

I år er der grund til at erindre om tabet af Danmarks største guldskat fra oldtiden, guldhornene fra Gallehus i Sønderjylland. De blev stjålet for 200 år siden og omsmeltet for simpel vindings skyld. Alligevel er det de to oldsager, der er skrevet allermost om af både lærd og læg.

De to guldhorn blev fundet med næsten 100 års mellemrum ved Gallehus. En ung kniplepige, Kirsten Svendsdatter, fandt i 1639 på en mark ved Østerby på sin vej til Tønder et stort, men sammenklemmt horn af metal. Hun mente, at det var af messing, og tog det med sig. Nogle dage senere blev det klart, at hornet var af oldgammelt guld og dermed danefæ. Som sådan tilhørte hornet kongen, og han fik det. Kong Christian IV videregav hornet til sin søn, den udvalgte prins, som lod det lukke i bunden og benyttede det som drikkehorn.

Knap 100 år senere fandt husmand Jerck Lassen det næste guldhorn på omtrent samme sted. Kun den brede ende fandtes. Det særlige ved dette »korte« horn var, at det bar en indgraveret runeindskrift med 32 tegn, tydet som »Jeg Lægæst, Holtijaz, gjorde hornet.« Senest er Holtijaz tydet som »skovbo« eller »fra

Holt«. Lassen afleverede hornet til greven på Schackenborg. Greven kunne dengang have beholdt hornet, men foretrak at give det til kongen, som udstillede hornene sammen i sit raritetskabinet, Det kongelige Kunstkammer i København.

Tilsammen vejede guldhornene knap 7 kg. De har hver for sig været over en halv meter lange og med diametre omkring munden på ca. 10 cm. Begge havde en indre kerne og en ydre beklædning, som bestod af sammensatte, båndformede ringe. Hornene blev tegnet, men ikke særlig præcist. I dag aner vi ikke engang, hvordan de helt nøje har set ud. Om de var krumme som flitsbuer eller krumtvredne som oksehorn deler den dag i dag arkæologer i to lejre. Der kan tales for det ene og for det andet - lige lidt hjælper det. Hornene er simpelthen for dårligt dokumenterede, som det hedder i det moderne museale fagsprog. Væk er originalerne for evigt. Hvordan kunne det ske?

Tyveri og opklaring

Hornene var udstillet i Kunstkammeret i den bygning, som ligger lige over for hovedindgangen til Folketinget. Bygningen husede dengang også Det kongelige Bibliotek, som i 1802 havde indtaget den dominerende plads i alle tre etager. Gradvist var rariteterne skubbet væk til fordel for bøger, som hobede sig op overalt. De lå sine steder i bunker på gulvet, f. eks. i det lange Malerigalleri, der førte ind til Heltesalen, hvorfra man kunne gå

Mindestenene for fundet af de to guldhorn i 1639 og 1734 blev rejst på det omtrentlige findested i 1907. Det er bemærkelsesværdigt, at inskriptionerne er skrevet på dansk. Foto: Postkort v. A. Niemmanns Forlag. Brorsbøl Foto, 6100 Haderslev.

videre til Antikvitetskommissionen. Her var guldhornene udstillet.

Natten mellem den 4. og 5. maj 1802 stjal guldsmed Niels Heydenreich begge horn. Forinden havde han orienteret sig om adgangsforholdene. Han kunne låse de to første døre op med sin egen stuenøgle. En anden nøgle havde han købt og forlænget; den benyttede han i andre døre. Han kom igennem syv døre. To af dem var ikke engang aflåste! Allerede samme nat begyndte han at omsmelte hornene hjemme i sit køkken. Hans lejlighed lå i hjørneejendommen mellem Studiestræde og Larsbjørnsstræde, i dag Larsbjørnsstræde 18. Næste morgen blev tyveriet opdaget, Københavns politi tog affære, men ikke lige med det samme. Det varede en dags tid, før det ankom til åstedet. Politiet afhørte herefter adskillige mennesker og benyttede sig også af spioner, som færdedes i det kriminelle miljø. Det hjalp ikke. Men så i april 1803 henvendte en københavnsk guldsmed sig til politiet. Han havde købt nogle »ostindiske« guldmønter, som, han havde kon-

stateret, var af en helt forkert lødighed og derfor måtte være falske. Guldsmedene brugte dengang ostindiske mønter til forgyldning af egne produkter. Sporet førte direkte til Heydenreich, der tilstod forfalskningen, tyveriet og omsmeltingen af guldhornene. Han havde blandet guldet med bl.a. sølv og andre mere odieuse materialer, fremstillet mønterne og forsynet dem med falske garantistempler. Desuden havde han fremstillet og solgt forskellige smykker, skospænder m.v. Opklaringen skyldtes altså nærmest en tilfældighed.

Straf og eftermæle

Historikeren E. G. Werlauff var ansat på Det Kongelige Bibliotek, da tyveriet skete. Han nedskrev senere sine erindringer om tyveriet. De udkom som bog i 1858. Heri er det klart, at biblioteket led af pladsmangel og ikke var særligt engageret i kunstkammeret. Sikkerhedsforholdene var ringe. Politiet fremtræder heller ikke synderligt effek-

ti tv. Men Heydenreich blev straffet og sat i Københavns Tugthus. Det skete uden egentlig retssag ved en kongelig beslutning den 10. juni 1803. Heydenreich var nemlig tidligere straffet. For falskneri af pengesedler i 1789 var han blevet dømt fra ære, liv og gods, men blevet benådet med ophold i tugthus på livstid. Herfra var han imidlertid blevet prøveløsladt i 1797 og opnåede derefter borgerbrev med ret til at arbejde som guldsmed - vel det mest uheldige valg af alle fag. For tyveriet af guldhornene blev han genindsat i tugthuset for livstid og - som det dengang hed sig - under nøje bevogtning. Til trods for dette lykkedes det ham at flygte sammen med to andre fanger, men alle tre blev pågrebet kort efter og igen indsat. Efter 34 år i tugthuset blev Heydenreich overført til forbedringshuset og blev herfra løsladt tre år senere, i 1840. Han døde på et almindeligt hospital i 1844, 83 år gammel.

Som historisk kilde har erindringer imidlertid en svaghed. Menneskelig glemsomhed, senere erfaringer og en vis afklaring kan ofte påvirke til en større harmonisk synsmåde end den, som samtidens kilder kan røbe. Det gælder også Werlauffs erindringer. Selvom den grundige historiker tydeligvis har støttet sig til politiets rapporter, er det hans syn på Heydenreich som tugthusfange, der røber denne svaghed. I fængslet havde Heydenreich, skrev Werlauff, benyttet tiden til at sysle med smede- og filearbejde, (som han jo før havde vist talent for!), og til matematiske studier, hvor han bl.a. forsøgte at løse cirkelns kvadratur. Desuden læste han en del og beskæftigede sig med fugle og blomster. Den rene idyl, ikke sandt? Ad!

Guldhornenes betydning - og Oehlenschlägers

Det har ingensinde skortet på forslag til at forklare og forstå guldhornenes sym-

bolik. Foruden geometriske mønstre var der menneske-, dyre-, fugle-, fiske- og fabelfigurer. Denne blanding af antikkens klassiske og senere fællesgermanske motiver aldersbestemmer hornene til være omkring 1600 år gamle. Det er der i dag almen enighed om. Der er også enighed om, at hornene antagelig var gået ud af brug, fordi de var blevet fundet i jorden som ødelagte. Med mindre de da skal forklares som skjult tyvegods, der skulle omsmeltes, men ikke blev det dengang?

Her skal der ikke gås nøje ind på hornenes betydning og brug i oldtiden. De fleste mener i dag, at brugen har været af religiøs art. I stedet for følger her nogle mere alment kendte holdninger og opfattelser, hentet fra kunstnernes, specielt digternes verden, som belyser det generelle syn på guldhornene og deres betydning gennem forskellige tider.

»I higer og søger i gamle bøger,
i oplukte høje med spejdende øje.«

Sådan indleder unge Adam Oehlenschläger sit siden så berømte digt om guldhornene og deres skæbne. Digtet er skrevet i 1802 under indtryk af tyveriet inden opklaringen, og det blev senere forstået som en slags programerklæring for guldalderen. Oehlenschläger skrev, at Kirsten snublede og dernæst med snehvid hånd og undrende ånd, af sorten muld, hævdede det røde guld. 100 år gik, så klingede, fortsatte Oehlenschläger, det gamle guld atter i muld for Jerck, da han pløjede. Det gjorde han nu rent faktisk ikke, han gravede nemlig efter ler, men pyt! Den kunstneriske frihed har sin egen styrke. At hornene blev stjålet, forklarede Oehlenschläger med, at antikvarerne famlede i tåge. Om dem, om hornene og om de besøgende hedder det også:

»I se kun deres lue,
ikke det ærværdigt høje!
Sætte dem som pragt til skue
for et mat nysgerrigt øje.«

Senere rigsantikvar P.V. Glob (1911-1985) blæser her på en kopi af en lur fra bronzealderen foran en af mindestenene i Gallehus. Årsagen og tidspunktet kendes ikke. Fotografi: Nationalmuseet, Danmarks Oldtid.

Sådanne ord kan nok i dag genere de fleste museumsfolk, som i alt fald ikke selv synes, at de famler i tåger og søreme også værdsætter de besøgendes nysgerrighed, om end deres blikke monne være matte. Hertil lægges en vished om, at selvsamme Oehlenschläger i 1832, som professor på Københavns Universitet, var den, der lagde navn til, at en samling oldsager skulle ud af Universitetsbibliotekets lokaler. Oldsagerne var udstillet på loftet over Trinitatis kirkes kor. Oehlenschlägers begrundelse var, at biblioteket selv havde brug for lokalerne til bøger, at oldsags-samlingen var blevet for stor, og ikke mindst, at den blev forevist af personer, som var aldeles fremmede for biblioteket og for størstedelens vedkommende også for Universitetet.

Det var intet mindre end et ordentligt hak i tuden på den selvlærde Christian

Jürgensen Thomsen, der havde formået at åbne samlingen for alt folket og desuden ordnet oldsagerne klart og anskueligt. Hans ordning og inddeling af oldtiden i tre på hinanden følgende perioder, stenalderen, bronzealderen og jernalderen, er siden blevet en anerkendt udvikling af menneskets historie over det meste af verden. Oehlenschläger spidde også de mange besøgende. De var fra byen, landet og udlandet, ja sågar kom der håndværkssvende og skolebørn for at se oldsagerne. Ungerne støjede oven i købet også. Altså UD!

Det var dermed anden gang, bøger og bogorme blev foretrukket frem for oldsager og oldævlere. Denne gang lykkedes det at skaffe plads i andre lokaler på det daværende Christiansborg Slot. Derved blev byens to store oldsagssamlinger, kongens på Kunstkammeret og Universitetets på kirkeloftet, forenet til et hele et andet sted, men det er en anden historie.

Senere digte om guldhornene

I 1850 skrev H. C. Andersen sangen »I Danmark er jeg født, der har jeg hjemme.« Tredje vers afsluttes med:

»Du danske, friske strand,
plovjernet guldhorn finder,
Gud giv dig fremtid, som han gav dig minder!

Dig elsker jeg! - Danmark mit fædreland!«

Andersen konstaterede, at de danskfundne guldhorn gav minder. Sangen skal naturligvis også ses i lyset af den pågående krig, som Danmark på det tidspunkt førte i hertugdømmerne, Første Slesvigske Krig, 1848-50. Derfor fremtidshåbet og kærlighedserklæringen til landet.

Den norskfødte digter Henrik Ibsens første store teaterdrama »Brand« fra 1866 blev en solid succes bl.a. i Danmark. Præsten Brand krævede alt eller intet,

satte idealer over realiteter og gik derfor til grunde. I fjerde akts slutningsscene siger Brand:

»Sjæl, vær trofast til det sidste.

Sejrens sejr er alt at miste.

Taber alt din vinding skabte,

- Evigt ejes kun det tabte.«

Teaterstykket er, som Andersens digt, skrevet, mens Ibsen opholdt sig i udlandet, i Italien, og har ikke umiddelbart noget med guldhornene at gøre. Og dog? Dramaet kom efter tabet af Anden Slesvigske Krig i 1864 til at fungere som en slags plaster på såret efter det danske nederlag og tabet af hertugdømmet Slesvig - guldhornslandet.

Mere konkret er A. Egebjerg Jensens kærlighedserklæring til hjemstavnen, Vestslesvig. Sangen er kendt fra højskolesangbogen, og første vers lyder:

»For en fremmed barskt og fattigt

er vort land, men rigt på minder

for dets børn og fuldt af skønhed;

her plovjernet guldhorn finder.«

Det er det lille ord »her«, som udgør forskellen til H. C. Andersens sang, men Egebjerg Jensens er skrevet i 1922, to år efter dansk genforening med den nordlige del af det tidligere hertugdømme Slesvig.

Trøst og taknemmelighed - Nix!

I 1961 modtog Ringe Museum på Fyn to ørenringe af guld. De skulle angiveligt være fremstillet af guldhornstyven i 1802. Giveren var oldebarn af en nabo til Heydenreich i Larsbjørnsstræde. Det var også dokumenteret skriftligt. Ringenes udseende er typisk for perioden, herom ingen tvivl, og er i sig selv ikke noget særligt. Men de har en stor fortælle værdi på grund af deres sandsynlige fremstilling af guld fra de to horn eller et af dem. Det er nu ingen trøst for den arkæolog, som foretrækker den ægte vare og det ægtes udsagnsværdi.

I 1989, 350 år efter fundet af det før-

ste guldhorn, blev det i Sønderjysk Månedsskrift hævdet, at særlig tabet af begge horn burde gøre os taknemmelige over for den simple tyv, som stjal og omsmeltede dem. Det skulle skyldes, at netop dette og eftertiden skabte en almen bevidsthed om hornenes særlige, nationalhistoriske værdi. Det er ikke rigtigt. Allerede i 1600- og 1700-årene var guldhornene genstand for flere poetiske digte, som tillagde dem en særlig dansk betydning. Det er bare blevet glemt. Et af de glemte digte er biskop Peder Winstrups pompøse kvad »Den danske Hornblæser« fra 1644. I pagt med tidens faglige opfattelse, at hornet var et blæse- eller krigshorn, skulle det frelse og forsvare os danske. Ganske som den lille hornblæser trompet gjorde det godt 200 år senere - i krigsåret 1849.

Set over de sidste mere end 350 år er den røde, gennemgående tråd hornenes ubrudte symbolske betydning, tilpasset skiftende tider - tabet i 1802 desuagtet. Symbolikken har strakt sig fra Winstrups frelsende krigshorn, over Oehlschlägers guldhornsdigt som forløsning af guldalderen - selvom den nok var »kommet« alligevel - og hans åbenbart nødvendige faglige distance, over H. C. Andersens kærlighedserklæring til Danmarks fortid og fremtid, Ibsens trøst, Egebjerg Jensens egnglæde, fortælle værdien i ørenringene og endelig, at tabet sågar skulle udløse taknemmelighed!

Intet af dette kan tilfredsstillende arkæologer eller arkæologiinteresserede. De må stadig begræde tabet. Og ærgre sig over, hvor let det var at stjæle og tilintetgøre de to gyldne oldtidshorn. Intet andet land i hele verden har ejet en sådan attraktion, og hvad kunne hornene dog ikke have fortalt os i dag. Fra museerne er der siden stjålet andre gyldne oldsager. Hvornår lærer mon det danske samfund at investere forsvarligt og helhjertet i kulturarven?

En anderledes jul

Ved HILDEGARD MELLERUP

Hver familie har sin særlige måde at fejre julen på, som der stilles store forventninger til. Men nogle gange lever julen ikke op til forventningerne. Tangkunstner Hildegard Mellerup har samlet en række juleerindringer fra hele landet. Af disse har redaktionen valgt tre fortællinger, hvor julen ved skæbnens ugunst fik et andet forløb end det normale.

Kristen Nielsen: »Snejul 1938 - hårdt arbejde og fornøjeligt spil

Snekastning

I efteråret 1938 kom jeg som 14-årig ud at tjene hos Christian Olling på Skudstrupmark. Han var ca. 33 år og ugift. Hans ca. 30-årige, ugifte søster Marie holdt hus for ham sammen med hans 60-årige mor Kjestine.

Det var gode mennesker, som forstod at omgås en knægt på 14 år, så jeg havde masser af arbejde. Men det betød mindre. Den daglige omgang med disse mennesker var god.

Da vi stod op juleaftensdag ved 6-tiden om morgenen, lå der høj sne. Vi skulle have mælken med mælkevognen på mejeriet, men om den kom igennem sneen, kan jeg ikke huske. Jeg tvivler på det. Da vi havde fået morgenmad, ringede snefogeden, der meddelte, at vi skulle møde to mand til offentlig snekastning. Vi var tilsluttet snerydningen i Skudstrup, der skulle holde vejen fri fra »Forretgaard« til Skudstrupmark. Så vi havde 2-3 km at gå, før vi var, hvor vi skulle møde. Jeg fik besked på at følges med naboen, Jørgen Mønsted. Vi vandrede af sted gen-

Kristen Nielsen. Foto: Privat.

nem den høje sne med hver sin skovl. Christian skulle komme senere, når han var færdig med at røgte dyrene.

Det var et træls føre. Mange steder lå sneen meterhøj, men vi fik da begyndt med snekastningen. Hvor der var levende hegn på begge sider af vejen, lå sneen så højt, at færdselen blev ledet ind over de frose pløjemark. Sporet blev afmærket med træstager med påbundne halmviske, da man var klar over, at man ikke kunne få vejen fri på en dag. Når blot mælkevognen kunne komme frem, kunne resten godt vente til efter juledagene. Der var ingen af beboerne langs denne vej, som havde bil. Vi fik middagsmad på en af gårdene og skovlede derpå videre til kl. 16; så måtte jeg gå hjem, godt træet.

Da jeg kom hjem til gården, kom Marie og sagde, at jeg måtte holde fri fra mit arbejde om aften, så jeg kunne tage hjem med det samme. Men de havde nogle julegaver til deres søsters børn hos Jørgen Miang. Om jeg ville aflevere dem på vejen hjem? Det var en omvej på tre km.

Jeg blev vasket og klædt om. Træt var jeg, så det har nok taget lidt tid. Jeg kan huske, at Marie skyndede på mig. Nu måtte jeg se at komme af sted, og det gjorde jeg da også. Men det blev en drøj tur. Den ville under normale forhold tage en halv time, men jeg mener, at jeg først nåede hjem til mine forældre i Skodborgskov i Skodborg sogn kl. 20. Turen har vel været på ca. 7½ km.

Da jeg kom hjem, havde de spist. De troede ikke, at jeg kom, så de havde også sunget julesalmer og delt gaver ud. Jeg har nok set lidt skuffet ud, men mor varmede maden igen, og så måtte vi til at synge julesalmer endnu engang. Man kan tænke sig til, at jeg sov godt den nat.

Juledagene

Første juledag om eftermiddagen kom jeg forbi Peter Lautrup. Sønnen Christian havde fået et Matadorspil til jul. Det var noget helt nyt, så vi var fire unge knægte, der spillede Matador hele eftermiddagen og aftenen med. Det var meget spændende.

Anden juledag om aftenen skulle jeg ud på gården igen. Men det begyndte at sne så voldsomt, at jeg fik lov til at blive hjemme til næste morgen. Det blev en slem tur i høj sne, så da jeg endelig nåede frem, fik jeg besked på, at jeg skulle i gang med snekastning igen.

Det var jeg hver dag indtil nytår. Så havde jeg fri nytårsaften og nytårsdag. Da vi stod op 2. januar, var der faldet masser af tøsne, så jeg måtte på snekastning igen. Men det blev også sidste gang den vinter.

Ellen Stein: »En sønderjysk krigsjul - Ellen, postillon d'amour i julenatten«

Ud at tjene

Julen 1941 blev en helt anderledes jul end de foregående hjemme i Østjylland. Jeg var 19 år og havde i ungdommelig oplevelsestrang taget plads på en marskgård hos en krigsenke. Hendes mand var som tvungen tysk soldat faldet ved Somme i Frankrig i 1916. Han var en af »de 6.000 unge sønner«, som gav deres liv »i løsepenge« for, at Nordslesvig kom tilbage til Danmark i 1920. Enkens bror, der havde overlevet fire års tysk krigstjeneste, bestyrede nu gården for hende. Sammen med en god veninde fra skoletiden drog vi i november 1941 til hver sin plads som ung pige i huset på to gårde. Hun fik plads hos yngre mennesker med fem børn. November var dengang på landet den store skiftedag for piger og karle.

Det var en meget stor omvæltning for os begge. Det flade landskab oplevede vi som i sangen: »For en fremmed barskt og fattigt«. Fremmede, nye skikke med arbejde, redskaber, madlavning, bagning m.m. og sproget, den vestsønderjyske dialekt. Godt vi havde hinanden! På grund af krigen, dårlige rejseforbindelser, få fridage og beskedne lønninger kunne vi ikke komme hjem til jul.

Juleforberedelserne

Heldigvis oplevede vi hurtigt den sønderjyske gæstfrihed, landsbyens gode sammenhold og naboskabet. Vi blev modtaget med »åbne arme« på de omkringliggende gårde og nød hyggen, sangen og det berømte sønderjyske kaffebord, som dog var »beskåren« på grund af krigen og rationeringerne. Vi brændte selv rug til erstatning for kaffen, brugte fedt fra slagtegrisen i stedet for marga-

Ellen Stein. Foto: Privat.

rine og smør samt havre- og byggryn i stedet for mel til bagning af de mange sønderjyske småkager og pebernødder, kaldet »bäckernødder og mussenødder«. Hele byggryn, de såkaldte »store knægte«, blev brugt som erstatning for ris. Vi lavede også kartoffelmel selv. Af sukkerroerne kogte vi sirup, og når vi kogte rødbeder, kom der 3-4 sukkerroer i gryden i stedet for sukker. Om det så var sæbe, så kogte vi det selv i gruekedlen af talg og fedt fra slagtede eller selvdøde dyr.

Slagtegrisen, der var fedet bedst muligt, blev parteret. Størsteparten af grisen blev lagt i det store, murede saltkar. Stegene blev stegt, puttet i store krukker, overhældt med skyen og »lukket« øverst med et godt lag talg. Vi kogte sur suppe og tilsatte eddike af hensyn til holdbarheden. Endelig blev der foruden de kendte medister, blodpølser, leverpostej og sylten, som hernede blev røget, kogt sortsuppe med blod/eddike iblandet. Det var også langtidsholdbart i store krukker, opbevaret i gode, kølige

kældre, til det skulle fortæres i julen eller til gæstebud og hverdage. Det var jo før fryseboksenes tid. Hjemme brugte vi henkogning i glas til kød, frugter og grønsager. Hernede blev ærter og bønner også saltede i krukker.

Der skulle fyres i komfuret og kaminen med træ og dårlige, sandfyldte tørv. Brændsel skulle slæbes ind og asken rages ud, hvilket gav ekstra rengøring. Der skulle støves af, fejes og vaskes gulve hver dag. Til jul skulle trægulvene i stue og køkken skures og ferniseres, ligesom gardinerne skulle vaskes og stryges. De mørke decemberdage blev lange, strenge arbejdsdage med alle forberedelserne inde og ude. Adventskransene med lys og hyggestunder kendte vi ikke dengang. I dag ville jeg nødtigt undvære adventskransen med dens fire lys, symbolet på de fire livsaldre: Barndom, ungdom, manddom og alderdom!

Derfor glædede man sig i særlig grad til julens højtid med sang, hygge og god mad. Der blev jo sparet på rationerne i det daglige for at få lidt ekstra til juledagene, hvor man gik på besøg hos hinanden, enten til spisning eller til kaffe med kage og knas. Det kunne f.eks. være havregrynskugler, kartoffelmarcipan og lignende. Alle skulle beværtet med et eller andet, for »man måtte ikke bære julen ud«, som et gammelt ord siger!

Juleaften

Selve juleaften 1941 blev fejret på gården med familien: Min madmor/arbejdsgiver, hendes bror, bestyreren, hendes eneste datter, svigersønnen og deres lille treårige søn samt deres unge pige. Endvidere deltog madmors »plejesøn« (en broders søn, som havde mistet sin mor) og karlen på gården. Karlen var desværre en stor doven slubbet, tilmed meget nazigal som følge af tysk skolegang. Hans far havde fået et godt tysk lån til sin mindre ejendom mod at sen-

de de 14 børn i tysk skole. Børnene fik oven i købet gratis cykler m.m. Hans mor kunne ikke forstå tysk, hvilket siger lidt om spændingen/modsætningen mellem dansk og tysk før, under og lige efter Anden Verdenskrig.

Jeg stegte gås med tilbehør, lavede »risalamande« af de store byggryn, som krævede lang kogetid. Efter at maden var spist og opvasken overstået, blev der danset om det lille juletræ, pyntet med købte ting. I toppen af træet var der en »glaskuppel«, hvilket var helt anderledes end det store juletræ med hjemmelavede hjerter, papirroser, musestrapper m.m. og stjernen i toppen, som vi altid havde hjemme. Lys var også en mangelvare. De var få, og stumperne gemte man til næste år ligesom det fineste og bedste julepapir. Gaverne var beskedne, men vakte stor glæde. Opfindsomheden var stor, f.eks. husker jeg, at plejesønnen i sin pakke fandt en lyserød underkjole. Det vakte stor forundring, indtil svigersønnens unge pige fik en nydelig skjorte. Så blev der byttet gaver under stor jubel. Da alle gaver var fordelt, vurderet og beundret af hele selskabet, fik vi kaffe, kage og knas i den pæne stue. Kaffen blev serveret i 200 år gamle kopper, som kun blev taget frem med stor varsomhed denne ene aften i året, eller hvis der var forlovelse, bryllup eller andre vigtige familiebegivenheder. Forståeligt nok blev denne julekaffe nydt med en vis andagt!

Stævnemøde

Alt var således hygge og lutter juleglæde, men som aftenen skred frem, blev plejesønnen dårlig. Han lå på sofaen og sendte mig »bedende øjne«. Jeg forstod, at han ville mig noget? Nu vidste jeg, at han og min veninde var forelskede, men endnu hemmeligt. De blev senere gift, og vi havde et godt, livslangt venskab, men de er nu desværre begge døde. Derfor

måtte ingen vide, at de havde aftalt et stævnemøde julenat kl. 24. Min veninde fyldte netop 20 år, så der var to grunde til at mødes. Hviskende bad han mig derfor om at møde den elskede pige, hvilket jeg lovede, dog bævende af angst, da jeg var mørkeræd.

Vejen over til min veninde var meget sandet med dybe vandfyldte grøfter på begge sider, og netop den juleaften var der hverken måne eller julestjerner til at lyse på slig nattevandring. Et andet problem var at snige sig ud af huset, uden nogen mærkede det. En pæn pige kunne ikke føjte alene rundt efter sengetid, havde min mor grundigt indprentet mine søstre og mig, allermindst en højhellig julenat! Dog: »Nød bryder alle love«. Med stor forsigtighed lykkedes det mig at liste ud af huset. Hjertebankende gik jeg stirrende fremad ud i kulden og mørket. Undervejs i mørket strøg et eller andet forbi mig. Var det et menneske eller ???

Endelig nåede jeg gården, hvor min veninde tjente. Nu var problemet, hvordan jeg sneg mig ind og op på loftet til hendes værelse, hvor lyset brændte. Jeg troede derfor, at hun var i nærheden og snart ville komme. Jeg satte mig til at vente for at aflevere den lovede forklaring. Efter en endeløs ventetid uden hun kom, måtte jeg igen snige mig ud i mørket og begive mig hjem, mens jeg spekulerede på, om det kunne være min veninde, der havde passéret mig på vejen ud? I så fald ventede hun måske ovre ved »min gård«. Jeg måtte skynde mig derover og trøste hende. Jeg løb så hurtig, som mørket tillod. Pludselig »O ve, o skræk«! Jeg løb lige mod noget, et menneske? Det var heldigvis min veninde, som ganske rigtigt havde ventet forgæves på sin elskede og nu måtte nøjes med min forklaring og trøst. Begge var vi, efter uvished og spænding, nu lettede og kunne løbe hjem og krybe trætte i seng.

Sove kunne jeg ikke efter den begiven-

hedsrige aften og nat, dels kværnede tanker rundt i mit hoved, dels havde jeg en slem bullen finger, som smertede og dunkede. Den blev »opereret« juledag i køkkenet af bestyreren med et barberblad. Bagefter fik jeg min første »snaps«, som madmor hældte i mig - sådan! Fingeren helede da også igen efter rensning med jod og borvand. Det var en vanlig kur.

Juledagene

En stor opmuntring i den fremmede jul var pakken med julegaverne hjemmefra og alle brevene fra mor, søstre, familie og venner. Min veninde og jeg læste hinandens breve og fik på den måde mere nyt hjemmefra, som vi bagefter kunne drøfte.

I øvrigt forløb julen foruden de nødvendige pligter med små julebesøg, gæster og lignende. I kirken måtte vi medbringe den Sønderjyske Salmebog. Vores egne fra konfirmationen passede ikke med de angivne salmenumre på kirketavlerne. Det var meget forvirrende første gang, man var i en fremmed kirke. En anden besynderlig ting i kirken var klingpungen til indsamling af penge. Sådan oplevede vi gang på gang tingene på en anden måde. Vi gik til »pigemøde« i præstegården. Hjemme plejede vi karle og piger at være sammen til ungdomsmøde i forsamlingshuset med lærer og præst. Juletræsfesten i forsamlingshuset foregik dog omtrent som hjemme og mange andre steder på den tid: Der var dans om juletræet, julehistorier, fælles kaffebord og dans. Blot skulle vi herne selv medbringe kagen, som madmor gav til kaffen.

Nytårsaften var vi alle i datterens og svigersønnens hjem. Det var en cykeltur på 9-10 km. Bilerne var jo opklodsede, og cyklerne måtte man passe godt på, så de ikke blev »skrællet«, dvs. at dæk og slanger blev stjålet. Gummi var en mangelvare som 117 andre ting i krigsårene.

Helligtrekonger var afslutning på julen, som jeg fejrede hos min morbror og tante. Om aftenen fik vi sødsuppe og æbleskiver, sådan som de var vant til fra deres hjem på Sydsjælland. Det var også nyt for mig. Julen 1941 blev fra først til sidst meget anderledes. Måske netop derfor står den stadig med klare erindringsbilleder fra ungdomstiden med dens afsavn og glæder.

Ove Møllerup: »Juleaften i Frøslevlejren 1944«

Julen i Frøslevlejren som interneret tysk fange blev imødeset med stor forventning og spænding. Det var første gang, langt de fleste af os prøvede at holde jul under sådanne forhold, langt borte fra ens hjem og dem, som man holdt af. Vi havde lige til det sidste håbet og troet på, at Tyskland ville knække sammen inden jul, men vort ønske gik ikke i opfyldelse. Efterhånden, som vi nærmede os juleaften, begyndte vi på de forskellige stuer at lave julepynt som julebukke, hvortil vi »organiserede« halmen fra »Måtteluddriet«, grankranse, flettede hjerter m.m. Der blev endog »organiseret« små juletræer af dem, som arbejdede uden for lejren under tyskerens opsyn. De få, der før havde fejret jul i fangenskab, advarede os mod alt dette og sagde, at al denne kunstigt fremkaldte julestemning ville give bagslag, idet længslen efter hjemmet ville blive endnu større end normalt.

Samtidig forbød tyskerne, at vi lavede nogen form for julepynt, og hvor de så grankranse og lignende ophængt på stuerne, blev disse brutalt revet ned. Begyndelsen syntes ikke god, men gudskelov fik vi alle alligevel en stemningsfuld og hyggelig juleaften. Det var vi alle enige om bagefter.

Hver barak fejrede jul på sin måde. Da hele julefesten skulle foregå efter dagens sidste optælling, kunne den blive

præget af, hvilken barak man boede i. Selvfølgelig var der også gudstjeneste, og lejrens præster havde travlt den formiddag med at nå alle barakkerne.

I dagens anledning blev der byttet om på middag og aftensmad, og kl. 17 fik vi den egentlige julemiddag, der bestod af flæskesteg og æblekage. Det var et overdådigt traktement, som den danske forvaltning havde sørget for til så mange mennesker. Før middagen sang et af lejrens sangkor, der pludselig var blevet legalt, julesalmer samtidig med, at spisesalens store juletræ blev tændt. Det var et stemningsfuldt øjeblik, og havde de pårørende hjemme vidst, hvordan vi fejrede jul som fanger i Gestapos klør, ville mange tårer sikkert være sparet. Under middagen gik de danske fængselsbetjente rundt til hvert bord og ønskede glædelig jul samtidig med, at de uddelte 20 cigaretter til hver. Da min barak var på første spisehold, kunne jeg nå at gå over til »pigtråden«, som det i daglig tale kaldtes, når man var ovre ved kvindebarakken. Her ønskede jeg min »pigtråds- og vaskekæreste« og de andre kvinder, man havde lært at kende, en glædelig jul. Af min »pigtråds-kæreste« fik jeg en stor æske konfekt, som de havde lavet af »organiserede« varer fra køkkenet.

Tyskerne var på det tidspunkt selv begyndt at komme lidt i julestemning, så de lukkede det ene øje i. De havde ellers ordre til at skyde fra vagttårnene, hvis vi nærmede os kvindebarakken. Det så vi imidlertid stort på og navnlig den aften. Kort før optællingen blev der uddelt en »Røde Kors« pakke til os hver, der bl.a. indeholdt cigaretter, cerutter og bolcher. Denne pakke satte prikken over i'et. Efter optællingen blev hele barakken samlet på samlingsstuen til vores private julefest, hvor næstformanden i barakken, formanden for Det Unge Grænseværn, lærer P. Marcussen, og den danske lejrchef, Kaptajn P. M. Digmann, talte. Efter

Ove Møllerup som fange i Frøslevlejren. Foto: Privat.

vi havde sunget nogle julesalmer, var der lotteri, hvor der var en julegave til os alle. I dagene forud var der blevet afleveret alt til dette lotteri, som vi kunne undvære. Dette resulterede i, at vi fik en gave hver. Hjemmefra var der mange gange blevet tilsendt os ting, hvorom vi tænkte: »Hvad skal vi dog med dette her.« Det fyldte kun op, og ved denne lejlighed kom vi altså af med det.

Lotteriet var aftenens finale, og vi gik da atter ind på stuerne. Hos nogle feste-

de man videre, medens man hos os blot sad og sludrede og spiste sig julemæt i den dejlige konfekt og æblerne, som vi havde fået.

Klokken blev mange, inden vi trætte gik i seng oven på den dejlige juleaften, som det lykkedes os at skabe på trods af tyskernes umiddelbare tilstedeværelse.

Frøslevlejren. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Rettelser til særnummeret om Gram

I Sønderjysk Månedsskrifts særnummer om Gram fra april i år havde der desværre ind-sneget sig nogle beklagelige fejl.

Side 75, højre spalte: Der står »Ditlev Reventlow havde 5 sønner«. Det skal være Ditlev Buchwald.

Side 77, under billedet: »Sophie Amalie Schack«. Det skal være »Sophie Dorothea Schack«

Side 88, højre spalte: »Ledelsen af Gram gods overgik til sønnen, greve Jens Knud Bille Brockenhuus-Schack«. Det skal være »Ledelsen af Gram gods overgik nu til greve Jens Knud Bille Brockenhuus-Schack, der var søn af en fætter til greve Knud.

Forfatter og redaktion beklager meget disse fejl og takker Bertel Steffensen, Skærbæk, der har gjort opmærksom på dem.

Bognyt

Oplev marsken

Valdemar Kappel: »Oplev marsklandet – fra Friedrichstadt til Ribe«, Forlaget Hovedland 2001, 132 sider. Pris: 148 kr.

Valdemar Kappel har med natur- og kulturguiden »Oplev marsklandet – fra Friedrichstadt til Ribe« sat sig for at bibringe en besøgende i Vestslesvig, nord og syd for 1920-grænsen, de nødvendige forkundskaber for at få fuldt udbytte af besøget. Opgaven er lykkedes på forbilledlig vis.

Den lille kultur- og naturguide indledes med en række korte kapitler med overskrifterne: Befolkningen, Byggestil, Landvinding, Diger og sluser, Tidevandet, Stormfloder og Vadehavets økologi. Hvert kapitel, der er på 2-4 sider, fortæller kort, men præcist om nogle hovedtræk af hvert af de berørte temaer, og alle kapitlerne er ledsaget af udmærkede små fotos. Kapitlerne besvarer mange af de spørgsmål, som de besøgende meget ofte stiller til netop denne egn, og de giver blod på tanden til et ønske

om selv at opleve det særprægede område. I bogens anden del påbegynder forfatteren rejsen fra Friedrichstadt i syd med en afstikker ud på Eiderstedt halvøen og til Tønning nordpå, dels langs kysten og dels på halligerne og Vadehavssøerne.

Rejsen slutter i Ribe og i Ribemarsken. Undervejs fortælles om bygninger, landskaber, vadehav og deres indbyrdes sammenhæng på en særdeles letlæst og engageret måde. Når man læser bogen i et stræk, stikker en række faktuelle gentagelser en smule i øjnene, men med tanken om, at bogen er tænkt som en opslagsbog, som man ikke nødvendigvis læser på en gang, er gentagelserne forståelige og pædagogisk velbegrundede.

Bogens billedmateriale er for de fleste fotos vedkommende optaget til bogen og er således nyt, hvilket øger bogens værdi som guide til området. De fleste fotos er velvalgte, instruktive og samtidig optaget med æstetisk sans. En enkelt billedmæssig fadæse har dog indsneget sig, idet der på side 95 er

Sendes ufrankeret
Modtageren
betaler portoen

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 1530
+++ 0521 +++
1045 København K

gengivet et foto af Naturcentrum i Niebüll med underteksten Kommandørgården (på Rømø). Når man ser bort fra denne lapsus samt lidt for mange stavfejl, der er smuttet igennem korrekturlæsningen, er Valdemar Kappels kultur- og naturguide en smuk, nyttig og meget læseværdig bog, som bør finde plads i bagagen hos enhver, der besøger det vestslesvigske område.

Inger Lauridsen

Sønderjylland

Henning Dehn-Nielsen: Sønderjylland. Politikens håndbøger, 360 sider, ill., indb. Pris: 299 kr.

Den foreliggende bog er en væsentligt forbedret udgave af samme forfatters »Bogen om Sønderjylland«. Den fremstår som en kulturhistorisk rejsefører. Stilen er håndbogens med tilstræbt nøjagtighed og informationsrigdom, mens forfatteren ikke selv træder frem med personlige oplevelser og vurderinger.

Bogen indledes med et historisk overblik, der ikke blot er blevet meget længere, men også klart bedre end i den tidligere version. Resten af bogen er inddelt i seks hovedområ-

der: Vestsønderjylland, Midtsønderjylland, Østsønderjylland, Sundeved, Broagerland og Als. Dele af opdelingen kan godt undre - f.eks. er Bov kommune opdelt, så Kragelund Mose hører til Midtsønderjylland, Padborg til Østsønderjylland og Kruså til Sundeved. Det er dog mindre vigtigt, og inddelingen fremgår af gode oversigtskort.

Hvert af de seks afsnit er opdelt i tre led. Først kommer en generel indledning til området med almen naturbeskrivelse, lidt generel historie mv.. Derpå følger en mere omfattende beskrivelse af særlig vigtige byer eller lokaliteter. Valgt ud er ikke blot alle købstæder og flækker (inklusive Ribe!), men også større stationsbyer som Gram, Vojens og Padborg og markante steder i øvrigt som Dybbøl eller Løjt land. For hver af disse lokaliteter er der igen både en generel beskrivelse og en særlig beskrivelse af udvalgte seværdigheder. Endelig følger for hvert af de seks hovedafsnit i alfabetisk orden beskrivelse af en lang række andre seværdigheder.

Bogen fremstår tiltalende, med et godt og praktisk bind, mange gode billeder og en række oversigtskort. Udvalget af seværdigheder kan selvfølgelig altid diskuteres, men generelt kommer bogen godt rundt. Den

Bliv medlem af Grænseforeningen. Det koster under ni kr. om måneden!

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Vi er omkring 34.000 medlemmer i Grænseforeningen. Men vi vil gerne være endnu flere.

Jo flere vi er, jo større opbakning kan Grænseforeningen give de over 40.000 sydslesvigere, der ønsker at leve en dansk tilværelse i deres tyske samfund.

Det koster kun 8,50 kr om måneden (100 kr. om året) at være med i Grænseforeningen.

Når du er medlem, modtager du hvert år Grænseforeningens smukke årbog. Seks gange om året modtager du medlemsbladet, GRÆNSEN.

Som medlem af Grænseforeningen bliver du tilknyttet en af de i alt 140 lokalforeninger.

Her kan du i det omfang du har tid og lyst deltage i de lokale aktiviteter.

Vi/jeg ønsker at blive indmeldt i Grænseforeningen.

Navn: _____

Adresse: _____

Postnr./By: _____

Telefon: _____

Dato og underskrift: _____

medtager de fleste sønderjyske kirker, men også et ganske pænt udvalg af oldtidsminder og voldsteder. Man kunne nok overveje, om nyere tid kunne have været bedre repræsenteret ved hjælp af et lidt mere utraditionelt valg, men vigtige steder som Christiansdal og Cathrinesminde er dog med. Naturområder er sparsomt repræsenteret. Her må man i stedet bruge Hans-Ole Mathiesens naturguide.

Enkelte steder lider bogen under, at forfatteren ikke har været i marken, men lavet guiden ved skrivebordet. Det må undre, at Kolstrup ved Aabenraa er medtaget som seværdighed - især da forfatteren placerer Kolstrups eneste seværdighed, Jacob Michelsens gård, under Aabenraa. I afsnittet om Løjt land omtales halvøens to voldsteder særligt som seværdigheder, selv om de begge ligger helt utilgængeligt på privat grund (og Elsholm i øvrigt et andet sted end angivet på kortet). I beskrivelsen af Ulkebøl kirke fremhæves den fine sengotiske altertavle med rette, mens kirkens øvrige fine og usædvanlige rokokointeriør knap nævnes.

Forfatteren søger for de fleste lokaliteter at give en kort historisk introduktion. Ud over gængse håndbøger har forfatteren også trukket på ganske mange nyere forskningsresultater. Man kan godt finde fejl, hvis man vil, men det bør huskes, at forfatteren også behandler et meget stort stof, og i hovedsagen er de historiske præsentationer gode og nyttige. For mit eget vedkommende undrer jeg mig dog lidt over, at det stadig skulle være relevant sogn for sogn at angive danske og tyske stemmetal i 1920. Så forekommer det mere interessant og prisværdigt, at forfatteren mange steder søger at sige noget om lokaliteten i dag, herunder markante virksomheder.

cpr

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Idrætshøjskolen i Sønderborg. Udgivet i anledning af skolens 50-års jubilæum. Carsten Hauerberg et al. (red.), 2002. 72 s., ill. Pris: 30 kr.

Idrætshøjskolen i Sønderborg har valgt at markere sit 50-års jubilæum med udgivelsen af det, de selv betegner som et jubilæumsskrift. Ved nærmere eftersyn har skrif-

tet dog nærmere karakter af et festskrift, idet hovedparten af indholdet handler om idræt og højskoler generelt set, mens stoffet om selve Idrætshøjskolen i Sønderborg udgør mindre end 10 %.

Indholdet er en blandet fornøjelse. De første 50 sider leveres af Inge Adriansen og Niels Kayser Nielsen, der henholdsvis redegør for idrætten i det nationale tjeneste og idrættens position ved udgangen af 1900-tallet. Forfatterne er professionelle historikere, og det fornægter sig da heller ikke i deres gennemarbejdede indlæg.

De sidste fem artikler er en broget affære, der ved første øjekast får læseren til at mistænke udgiverne for at *skulle* udfylde 72 sider. Man er dykket godt ned i bunden af sportstasken og har fundet indlæg. Disse indslag suppleres af artikler om højskolen i samtidsbilledet og en beretning om, hvad højskolen har betydet personligt for et af højskolens mange lærerbørn, Signe Hauerberg Damkjær. Endelig er der forstander Ivan Skjoldagers bidrag, der er det tætteste, vi kommer højskolens historie, som fortæller om forberedelserne til etableringen af Sønderborg Idrætshøjskole.

Enkeltvis fremstår indlæggene gode og velskrevne, men sat i indbyrdes sammenhæng med den fælles ramme, der hedder Idrætshøjskolen og dens jubilæum, virker de som en flok sammenbragte børn, der ikke fungerer særlig godt sammen.

Skriftet afsluttes med den obligatoriske opremsning af personalet i jubilæumsåret, bestyrelsesformænd gennem tiderne samt skolens forstandere.

Skriftet er flot sat, omend Per Arnoldis forsideplakat fremstår noget grumset, hvilket står i skarp kontrast til de mange skarpe og velkomponerede farvebilleder, der pryder skriftet. Som idrætshistorisk interesseret må man konstatere, at titlen bedrager. Vil man vide noget om selve Idrætshøjskolens historie, må man selv ud og supplere de få sider, jubilæumsskriftet frembyder. Som bud på idrættens og højskolens placering og betydning i samfundet er det et godt bud på de mange måder, man kan gå til sagen på.

Uffe Barsballe Thyssen

Det sker – på sønderjyske museer

Månedens billede

I august 2002 kunne besøgende på Sønderjyllands Kunstmuseum for første gang stifte bekendtskab med Månedens billede, et udvalgt værk fra kunstmuseets samling. Med hjælp fra en kort tekst kan publikum få en bedre forståelse af kunstværket.

På længere sigt er det hensigten, at alle fra hjemmets computer skal kunne søge en sådan introducerende tekst og data i øvrigt til kunstmuseets samling via et katalog på hjemmesiden, www.sonkunst.dk.

Her bringes et uddrag af september måneds billede, maleriet »Hav i storm«

(1946) af Jens Søndergaard (1895-1957).

To personer yderst til højre falder i deres kropsholdning, adfærd og påklædning lidt udenfor. De hører næppe til lokalbefolkningen. Det er damen i gult og herren i lyseblåt.

Gætter nogen på, at de er københavnere, vil det ikke være noget dårligt gæt. »Københavnerne« lader som ingenting og begiver sig derfor i tillempet roligt tempo væk fra de yderste klitter. Men trykke ved situationen er de ikke, for kun tåber frygter ikke havet.

Men de mørkkledte skikkelser vil blive tilbage. For dem er uvejret natur-

ligt. De føler sig ikke truede, men har respekt for naturen. De kan godt se sig selv som små frug i forhold til naturens vældige kraftværk, men det betyder ikke, at de føler afmægtighed. Skulle havet oversvømme deres huse, flytter de ikke af den grund. De er hjemstavnsfolk. Deres hverdag er relateret naturens lovmæssighed, og de har indgået en ikke-udtalt pagt med den.

Ole Jul

Haderslev Museum

- Indtil 5. jan.: Nisseudstilling. Museets egne nisser viser i år en ny side af deres liv.
25. jan. - 9. mar.: Brødrene Wassner. En udstilling om tre Haderslevbrødre, som alle blev billedkunstnere, og om deres miljø i 1800-tallets Haderslev. Arr. i samarbejde med Museumsberg, Flensborg.

Aabenraa Museum

- Indtil 31. dec.: Oldemors Juletræ.
30. jan. - 2. mar.: Udstilling af gaver modtaget i 2002.

Kunstmuseet Brundlund Slot

11. dec. - 5. jan.: Udvalgte værker fra Museets samling.
11. jan. - 2. feb.: Cornelia Schleime, malerier.

Museet på Sønderborg Slot

- Indtil 15. dec.: Kunstudstilling. Arr. Sønderborg Kunstforening.
6. dec. - 1. feb.: »Norden Rundt«, 50 litografier af Sven Havsten-Mikkelsen.

Tønder Museum

14. dec. - 21. april: »Tagholm« - en gård og dens beboere gennem 300 år.

Sønderjyllands Kunstmuseum

- Indtil 12. jan.: Per Kirkeby - «Ti Tavler».
- Indtil 12. jan.: Dan Thuesen - Papirarbejder.
- Indtil 12. jan.: Carl Peter Lorenzen - Drejede træarbejde.
- Indtil 26. jan.: »Angekommen / Abgereist«. Gunther Fritz - malerier, skulpturer og grafik.
18. jan. - 9. mar.: »Agnus Dei« - Claus Ankersen & Klavs Bo Christensen - tableau'er om byfornyelse.

Drøhdes Hus

- Indtil 31. dec.: Kniplingsudstillinger med bl.a. tolv lommetørklæder med tønderkniplinger, skænket til Dronning Ingrid's bryllup i 1935. (Gave fra kongehuset).
Kniplere Astrid Bentins kniplingssamling. Kniplerske fru Larsens kniplinger fra omkring 1920.
1. jan. - 1. april: Vinterlukning.

Midtsønderjyllands Museum

- Indtil 31. dec.: Julestue.
14. jan. - 31. dec. 2003: Udstilling om sten.

Rømøs geologi

Vadehavet, området fra Blåvandshuk i nord til Den Helder i syd, rummer en lang række øer med en meget kompliceret og forskelligartet udviklingshistorie. Hvor øer som Sild, Amrum og Føhr har taget udgangspunkt i geestknolde, der stammer fra den næstsidste istid for mere end 100.000 år siden, er de danske vadehavsoer opstået omkring revler i havet skabt igennem de seneste årtusinder.

Ved at rode op i havbunden har bølgene igennem årtusinder skabt revler af sand og grus, omkring hvilke disse øer er dannet. Ved højvande blev revlerne oversvømmet, og efterhånden opstod såkaldte højsander, sandflader der kun blev oversvømmet ved særlige stormfloder. Når fladerne var tørre, blæste vinden sandet sammen til klitter, der efterhånden kom til at udgøre en lægivende, nord-sydgående barriere, bag hvilken der opstod en strandeng med plantevækst. På Rømø strækker dette grus- og sandbælte sig fra Toftum i nord til Sønderby i syd. Området er præget af gamle kuplede klitter, og i læ heraf, placeret på strandengen, ligger alle Rømøs gamle bebyggelser. Den østligste del af strandengen, området nærmest fastlandet, blev oversvømmet ved højvande, så her skabtes efterhånden en regulær marskdannelse, hvoraf området ved Juvre og et område ved Havneby er inddiget, mens stræk-

ningen fra dæmningen til Havneby ligger hen som slikvader. Vest for klitbæltet lå en åben strand, hvor havet fortsatte med at aflejre sand. Efterhånden som dette område voksede, opstod yderst mod vest endnu en række havklitter, der kom til at beskytte det bagved liggende strandområde. Klitterne er nogle hundrede år gamle, og her ligger Lakolk placeret. Arealet mellem de to klitrækker ligger i dag hen som et lavtliggende eng- og marskområde, hvis afvanding besværliggøres af klitrækkerne. Området er derfor stærkt vandlidende. Længst mod vest er historien så ved at gentage sig. Her er igen opstået en bred strand, hvor havet aflejrer sand, og hvor der yderst er ved at dannes en ny klitrække.

Fra øst mod vest består Rømø i forenklet form først af en yngre marskdannelse og dernæst af en strandeng, hvor landsbyerne ligger placeret i læ af den ældste række klitter. Denne klitrække er så at sige Rømøs rygrad. Vest for denne ligger et lavtliggende eng- og marskareal, der mod vest afgrænses af en yngre klitrække. Vest for denne følger så stranden, hvor en ny klitdannelse er igang.

Mens der på Fanø er fundet flintredskaber, der tyder på, at denne ø allerede eksisterede i yngre stenalder, er der endnu ikke gjort så gamle fund på Rømø. Øens alder er defor endnu ukendt.

lsm